

Правові засади здійснення правосуддя: імплементация в українське законодавство досвіду Європейського Союзу

Дар'я Барбаш *

* Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7814-9620>, e-mail: dariabarbash@gmail.com

DOI: [10.32353/khrife.4.2024.09](https://doi.org/10.32353/khrife.4.2024.09) УДК 005.336.4(4-41):343(477)

Надійшло 23.08.2024 / Рецензовано 10.09.2024 / Прийнято до друку 25.12.2024 /
Доступно онлайн 30.12.2024

Мета статті — проаналізувати правові засади здійснення правосуддя в Європейському Союзі крізь призму закріплених у різних нормативно-правових актах принципів правосуддя (і їх фактичної реалізації, відображеної у практиці Суду Європейського Союзу та Європейського суду з прав людини) як складової загальних принципів права, порівняти їх із відповідними нормами чинного українського законодавства. Для досягнення поставленої мети обрано системний підхід із загальнонаукових і спеціальних наукових методів, найуживаніші поміж яких: історико-правовий, формально-юридичний, системно-структурний і порівняльно-правовий. Здійснено системний аналіз чинного законодавства та прецедентного права Європейського Союзу й України з виокремленням принципів здійснення правосуддя та актуальних правових позицій судів щодо їх застосування і захисту. Наголошено на тісній кореляції між окремими принципами правосуддя всередині їх системи й запропоновано розглядати принципи правосуддя комплексно, за найбільш пов'язаними групами. Сформульовано висновок, що чинне українське законодавство містить уніфіковану систему основних засад (принципів) правосуддя, яка відповідає європейським стандартам, а національна судова практика щодо забезпечення їх дотримання формується з урахуванням європейського прецедентного права.

Ключові слова: принципи правосуддя; принципи права; Європейський Союз; судовий розгляд; прецедентне право; джерела Європейського права.

Постановка наукової проблеми

Розмірковуючи над правовими засадами здійснення правосуддя, ми звертаємося насамперед до принципів його здійснення, що своєю чергою тісно пов'язано із загальними принципами права.

Наприклад, В. Комаров зі співавторами розрізняють організаційно-функціональні принципи та функціональні. Так, до організаційно-функціональних принципів належать принципи здійснення правосуддя тільки судом на засадах рівності громадян перед законом, незалежності суддів і підпорядкування їх тільки законові, одноособового та колегіального розгляду цивільних справ, державної мови судочинства, гласності, а до групи функціональних — принципи законності, диспозитивності, змагальності, публічності й судового керівництва, процесуальної рівноправності сторін, тринстанційності та забезпечення апеляційного й касаційного оскарження рішення суду, усності, безпосередності, обов'язковості рішень суду¹.

Варто зауважити, що сучасна юридична література містить безліч класифікацій принципів права як на рівні окремої держави, так і в контексті міжнародного права. О. Снігер'єв і Н. Філіпенко, розкриваючи це поняття, уважають, що «основними принципами координування є: законність; рівність

суб'єктів координаційної діяльності у визначенні проблемних питань щодо протидії злочинності та корупції, розроблянні пропозицій щодо заходів, спрямованих на їх подолання; самостійність кожного суб'єкта під час реалізації узгоджених рішень; відповідальність керівників органів у межах їхньої компетенції за якісне та своєчасне виконання узгоджених заходів; гласність щодо проведення координаційних заходів, оприлюднення результатів проведеної роботи у засобах масової інформації в межах, які не суперечать вимогам законодавства про захист прав, свобод людини і громадянина, державної та іншої таємниці»².

На думку В. Бараняка, до принципів взаємодії слідчого з експертом (у контексті принципів організаційного забезпечення правоохоронної та правозастосовної діяльності) належать:

- «• принцип законності. Тобто взаємодія слідчого з експертом повинна будуватися на чіткій правовій регламентації та проводитися відповідно до компетенції кожного з них;
- принцип цілеспрямованості. Цілями взаємодії можуть бути як успішне провадження окремої слідчої дії (наприклад, проведення допиту у присутності і за участю експерта), так і отримання інформації (наприклад, у вигляді нових матеріалів, необхідних для надання

1 Комаров В. В., Бігун В. А., Баранкова В. В. та ін. Курс цивільного процесу / за ред. В. В. Комарова. Харків, 2011. С. 124. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi44/0033905.pdf> (дата звернення: 20.08.2024).

2 Снігер'єв О. П., Філіпенко Н. Є. Окремі питання взаємодії та координування роботи судово-експертних установ України з іншими суб'єктами під час здійснення превентивної діяльності. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2020. Вип. 21. С. 201—202. DOI: [10.32353/khrife.1.2020.13](https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020.13) (дата звернення: 20.08.2024).

висновку), а у кінцевому результаті — розслідування кримінального злочину;

- принцип рольової диференціації;
- принцип узгодженості»³.

Погоджуємось із запропонованою А. Колодієм класифікацією, за якою принцип правосуддя — складова правоохоронних принципів, як і принцип юридичної відповідальності⁴.

Уважаємо цілком доречним, що належність принципів правосуддя до ланки правоохоронних відображає їхню правову природу та головне завдання — захист порушеного права й охорнюваного законом інтересу особи, яка звернулася до суду за таким захистом. У контексті системи правосуддя Європейського Союзу (далі — ЄС) її принципи сприяють уніфікації правових норм його держав-учасниць, забезпечуючи однакове їх тлумачення та заповнення прогалин у законодавстві.

Отже, дослідження принципів здійснення правосуддя в ЄС, їх кореляції одного з одним і причиново-наслідкового зв'язку в разі порушення сприятиме створенню єдиної стійкої системи та розкриттю правової природи таких засад, що прискорить інтегрування європейських стандартів у національну судову систему й підвищить ефективність їх застосування під час здійснення правосуддя.

Мета статті

Проаналізувати правові засади здійснення правосуддя в ЄС, закріплені в чин-

них нормативно-правових актах ЄС, і особливості їх фактичної реалізації, відображені у практиці Суду Європейського Союзу (далі — ЄС) та Європейського суду з прав людини (далі — ЄСПЛ), із метою формування їх системи, визначити факт кореляції між ними й відповідності українського законодавства цим європейським стандартам.

Методи дослідження

Зважаючи на особливості поставленої мети, обрано системний підхід, застосовано загальнонаукові та спеціальні наукові методи дослідження: *історико-правовий* (сприяв ретроспективному аналізу формування класифікації принципів правосуддя); *системно-структурний* (застосовано для системного розгляду принципів правосуддя як складової загальних принципів права); *формально-юридичний* (став підґрунтям для розкриття певних юридичних понять); *порівняльно-правовий* (допоміг порівняти зміст і реалізацію окремих принципів правосуддя з метою визначення факту кореляції між ними).

Застосування названих методів сприяло обґрунтованості й лаконічності наукових висновків і пропозицій цього дослідження.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Правові засади здійснення правосуддя в ЄС аналізували вітчизняні (зокрема,

3 Бараняк В. М. Нормативно-правове регулювання, організація і тактика взаємодії слідчого з експертом. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2015. № 813. С. 218. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2015_813_34 (дата звернення: 20.08.2024).

4 Колодій А. М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 42—46. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/63807> (дата звернення: 20.08.2024).

В. Бринцев ⁵, В. Комаров ⁶, І. Назаров ⁷, В. Опришко зі співавторами ⁸, О. Саленко ⁹, Н. Філіпенко) та іноземні науковці (J. A. Gutiérrez-Fons ¹⁰, L. Pech ¹¹, T. Tridimas ¹² та ін.). Водночас, ураховуючи численні нормативні джерела та відсутність єдиної класифікації, дослідження засад здійснення правосуддя в ЄС актуальне до сьогодні у плані підвищення ефективності їх застосування з метою досягнення цілей судової системи.

Викладення основного матеріалу дослідження

Слід зазначити, що засади здійснення правосуддя в ЄС є складовою багатьох нормативно-правових актів, поміж яких досі відсутній єдиний, універсальний, із вичерпним переліком уніфікованих норм. У зв'язку із цим авторка цієї наукової розвідки для проведення аналізу застосувала наведену далі диференціацію закріплення принципів правосуддя в системі джерел законодавства ЄС:

- первинне законодавство (договори ЄС): Договір про заснування Євро-

пейської спільноти (Договір про заснування Європейського економічного співтовариства; Римський договір, 1957), Договір про Європейський Союз (Маастрихтський договір, 1992; далі — *Договір про ЄС*), Амстердамський договір про внесення змін до Договору про ЄС, до договорів про заснування Європейської спільноти (Амстердамський договір, 1997), Ніццький договір про внесення змін до Договору про ЄС, до договорів про заснування Європейської спільноти (Ніццький договір, 2001), Лісабонський договір про внесення змін до Договору про ЄС, до договорів про заснування Європейської спільноти (Лісабонський договір, 2007), Хартія основних прав Європейського Союзу (2000; далі — *Хартія*) та ін.;

- вторинне законодавство ЄС: регламенти, директиви, рішення;
- міжнародні договори: Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська

- 5 Бринцев В. Д. Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади : монографія. Харків, 2010. 464 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/MONOGRAFIJ_2011/Brincev_2010.pdf (дата звернення: 20.08.2024).
- 6 Комаров В. В., Бігун В. А., Баранкова В. В. та ін. Знач. твір. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi44/0033905.pdf> (дата звернення: 20.08.2024).
- 7 Назаров І. В. Судові системи країн Європейського Союзу та України: генезис та порівняння : монографія. Харків, 2011. 432 с.
- 8 Опришко В. Ф., Омельченко А. В., Фастовець А. Ф. Право Європейського Союзу. Загальна частина. Київ, 2002. 460 с.
- 9 Саленко О. В. Міжнародні стандарти у сфері судоустрою та статусу суддів, їх зміст і класифікація. *Національний юридический журнал: теорія і практика*. 2014. № 3. С. 263–269. URL: <http://surl.li/vfdwtm> (дата звернення: 20.08.2024).
- 10 Gutiérrez-Fons J. A., Lenaerts K. The constitutional allocation of powers and general principles of EU law. *Common Market Law Review*. 2010. Vol. 47. Is. 6. Pp. 1629–1669. DOI: [10.54648/cola2010069](https://doi.org/10.54648/cola2010069) (дата звернення: 20.08.2024).
- 11 Pech L. The Rule of Law as a Well-Established and Well-Defined Principle of EU Law. *Hague Journal on the Rule of Law*. 2022. Vol. 14. Pp. 107–138. DOI: [10.1007/s40803-022-00176-8](https://doi.org/10.1007/s40803-022-00176-8) (дата звернення: 20.08.2024).
- 12 Tridimas T. Fundamental Rights, General Principles of EU Law, and the Charter. *Cambridge Yearbook of European Legal Studies*. 2014. Vol. 16. Pp. 361–392. DOI: [10.1017/S1528887000002676](https://doi.org/10.1017/S1528887000002676) (дата звернення: 20.08.2024).

конвенція з прав людини; далі — Конвенція) та ін.;

- *прецедентне право*: судова практика ЄС.

Системний аналіз зазначених вище джерел права дав змогу виокремити такі основні принципи здійснення правосуддя в ЄС: верховенство права, законність, справедливість судового розгляду, незалежність і неупередженість суддів, принцип доступу до правосуддя, ефективний судовий захист, рівність перед законом, недискримінація, прозорість судового процесу і субсидіарність. Наведений перелік не є вичерпним: не зазначені у ньому принципи стануть об'єктом дослідження у подальших наукових працях.

Принципи тісно пов'язані між собою, що впливає зі структури нормативно-правових актів, у яких ці принципи закріплено, а саме: непоодинокій синтез кількох принципів в одній статті; результати аналізування викладено з відповідним поєднанням взаємопов'язаних принципів у тій частині, де цього потребує змістове навантаження матеріалу.

Верховенство права та законність

Звертаючись до принципу верховенства права, слід зазначити, що він насамперед закріплений у Преамбулі Хартії (відпо-

відно до якої ЄС ґрунтується на принципах демократії та верховенства права)¹³.

Щодо Договору про ЄС, то він містить одночасно два посилання на верховенство права: як на підґрунтя діяльності ЄС (ст. 2 розд. I) і принцип діяльності ЄС на міжнародній арені (ч. 1 ст. 21 розд. V)¹⁴.

Преамбула Конвенції закріплює принципи свободи та верховенства права як спільну спадщину європейських держав на рівні з політичними традиціями й ідеалами¹⁵.

Варто зауважити, що Хартія не містить прямого посилання на принцип законності, водночас закріплює принцип рівності перед законом, що, на наше переконання, є підґрунтям принципу законності (ст. 20 розд. III)¹⁶.

Звертаючись до прецедентного права в контексті закріплення верховенства права, слід навести позицію ЄС у справі *Parti écologiste “Les Verts” v European Parliament*: «Європейське економічне співтовариство є співтовариством, заснованим на верховенстві права, оскільки ані його держави-учасниці, ані його інституції не можуть уникнути розгляду питання про те, чи відповідають ужиті ними заходи основному конституційному статуту, договору»¹⁷ [Тут і далі переклад українською мій.— Авт.].

13 Хартія основних прав Європейського Союзу / Євросоюз : офіц. сайт. URL: http://data.europa.eu/eli/treaty/char_2016/oj (дата звернення: 20.08.2024).

14 Консолідована версія Договору про Європейський Союз : учин. в Маастрихті 07.02.1992 р. (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06 (дата звернення: 20.08.2024).

15 Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини) : від 04.11.1950 р. ; ратифік. Законом України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР ; чинна для України з 11.09.1997 р. (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 20.08.2024).

16 Хартія основних прав URL: http://data.europa.eu/eli/treaty/char_2016/oj (дата звернення: 20.08.2024).

17 *Parti écologiste “Les Verts” v European Parliament. Action for annulment — Information campaign for the elections to the European Parliament. Case 294/83 . Judgment of the Court of 23 April 1986.* URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61983CJ0294> (дата звернення: 20.08.2024).

Значущою в досліджуваному аспекті також є справа *Internationale Handelsgesellschaft mbH v. Einfuhr – und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel*, у якій компанія *Internationale Handelsgesellschaft* оскаржила рішення німецької влади, яка діяла відповідно до регламенту Європейського економічного співтовариства, щодо імпорту зерна, стверджуючи, що застосовані регламенти порушували її економічні права та принципи, закріплені в Основному законі (Конституції) Німеччини. Суд у своєму рішенні зазначив, що «право, що випливає з договору, який є незалежним джерелом права, не може через свою природу бути скасованим нормами національного права, як би воно не було сформульовано, без втрати свого характеру права співтовариства і без того, щоб правова основа самого співтовариства не була піддана сумнівам»¹⁸, у такий спосіб підтвердивши принцип верховенства права ЄС над національним правом держав-учасниць. Отже, регламенти

й інші акти ЄС мають пріоритет навіть над конституційними нормами держав-учасниць.

У чинному вітчизняному законодавстві принцип верховенства права закріплено у ст. 8 Конституції України¹⁹, ст. 2 та 6 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (далі – *Закон про судоустрій*)²⁰, ст. 2 та 10 Цивільного процесуального кодексу України (далі – *ЦПК*)²¹, ст. 2 та 11 Господарського процесуального кодексу України (далі – *ГПК*)²², ст. 2 та 6 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – *КАС*)²³, ст. 7–8 Кримінального процесуального кодексу України (далі – *КПК*)²⁴.

Принцип законності передбачено ст. 5–6 Закону про судоустрій (згідно з якими правосуддя здійснюють за визначеними законом процедурами, а судді відправляють правосуддя на основі Конституції та законів України), а також ч. 2 ст. 10 ЦПК, ч. 2 ст. 11 ГПК, ч. 1 ст. 7 КАС, ст. 9 КПК²⁵ і ст. 7 Кодексу України

- 18 *Internationale Handelsgesellschaft mbH v. Einfuhr – und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel*. Case № 11–70. Judgment of the Court of 17 December 1970. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A61970CJ0011> (дата звернення: 20.08.2024).
- 19 Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 20.08.2024).
- 20 Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 20.08.2024).
- 21 Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 20.08.2024).
- 22 Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. № 1798-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 20.08.2024).
- 23 Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20240719#Text> (дата звернення: 20.08.2024).
- 24 Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.08.2024).
- 25 Цивільний процесуальний URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 20.08.2024) ; Господарський процесуальний URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 20.08.2024) ; Кодекс адміністративного URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20240719#Text> (дата звернення: 20.08.2024) ; Кримінальний процесуальний URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.08.2024).

про адміністративні правопорушення (далі — КУпАП)²⁶.

Звертаючись до актуальної національної судової практики, слід навести постанову Верховного Суду України (далі — ВС) від 20.11.2018 р. у справі № 910/4722/16, де застосовано правову позицію ЄСПЛ у справі «Україна-Тюмень» проти України²⁷: «Принцип законності вимагає від держави створювати такі судові процедури, які б забезпечували необхідні процесуальні гарантії та дозволяли судовим органам ефективно та справедливо вирішувати майнові спори та забезпечити право особи на “мирне володіння майном”»²⁸.

Окрім того, ВС у постанові від 23.05.2018 р. у справі № 237/1459/17 сформував правову позицію щодо застосування судами апеляційної інстанції під час вирішення питання про відкриття апеляційного провадження приписів ст. 9 КПК, яка розкриває принцип законності кримінального провадження²⁹.

Справедливість судового розгляду, незалежність і неупередженість суддів

Вимогу критерію незалежності за формування суддівського корпусу містить

ст. 19 розд. III Договору про ЄС, відповідно до якої «суддів і генеральних адвокатів Суду та суддів Загального суду обирають з-поміж осіб, чия незалежність не піддано сумнівам»³⁰.

У ст. 47 розд. VI Хартії зазначено, що «кожен має право на справедливий і публічний розгляд справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, попередньо встановленим законом»³¹.

Подібну норму містить ч. 1 ст. 6 Конвенції, відповідно до якої «кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом»³²; у такий спосіб закріплено право людини на справедливий суд і принцип незалежності й неупередженості суддів.

Загальна декларація прав людини також містить вимогу проведення судового розгляду «з дотриманням усіх вимог справедливості незалежним і безстороннім судом» (ст. 10)³³, а ч. 1 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права — право будь-якої особи під час розгляду будь-якого кримінального обвинувачення, пред'явленого їй, або

26 Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 80731-X (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/ed20240623#Text> (дата звернення: 20.08.2024).

27 Справа «Україна-Тюмень» проти України» (заява № 22603/02) : ріш. ЄСПЛ від 22.11.2007 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_595#Text (дата звернення: 20.08.2024).

28 Постанова ВС України від 20.11.2018 р. Справа № 910/4722/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78378672> (дата звернення: 20.08.2024).

29 Постанова ВС України від 23.05.2018 р. Справа № 237/1459/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74475877> (дата звернення: 20.08.2024).

30 Консолідована редакція URL: http://data.europa.eu/eli/treaty/teu_2016/oj (дата звернення: 20.08.2024).

31 Хартія основних прав ... URL: http://data.europa.eu/eli/treaty/char_2016/oj (дата звернення: 20.08.2024).

32 Конвенція про захист URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 20.08.2024).

33 Загальна декларація прав людини : прийн. і проголош. резол. 217 А (III) Генасамбл. ООН від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 20.08.2024).

в разі визначення її прав та обов'язків у будь-якому цивільному процесі на справедливий розгляд справи незалежним і безстороннім судом³⁴.

Незалежність як принцип судової влади також закріплено у ст. 1 і 2 Великої хартії суддів (основні принципи) — зокрема, у ст. 2: «Незалежність і неупередженість суду є важливими передумовами для здійснення правосуддя»³⁵.

ЄСЄ у своїх рішеннях неодноразово звертав увагу на необхідність здійснення правосуддя незалежним і неупередженим судом (зокрема, у справі *Associação Sindical dos Juizes Portugueses v Tribunal de Contas*): «Концепція незалежності передбачає, зокрема, що відповідний орган виконує свої судові функції цілком автономно, не дотримуючи будь-яких ієрархічних обмежень і не підпорядковуючись будь-якому іншому органу, не отримуючи наказів або вказівок із будь-якого джерела, і що в такий спосіб його захищено від зовнішнього втручання або тиску, здатного зашкодити незалежному судженню його членів і вплинути на їхні рішення»³⁶.

Українські судді також послугуються рішенням ЄСПЛ у справі «Олек-

сандр Волков проти України», де зауважено необхідність незалежності судової влади й захисту прав людини, визнання порушення права на незалежний і неупереджений суд³⁷.

В українському законодавстві принцип справедливого судового розгляду закріплено у ст. 2 та 7, ч. 7 ст. 56 Закону про судоустрій, ст. 2 ЦПК, ГПК і КАС, ч. 1 ст. 21 КПК; незалежності й неупередженості суддів — у ст. 126, 129 Конституції, ст. 1, 6, 7 і 48 Закону про судоустрій, ст. 2 та ч. 5 ст. 12 ЦПК, ст. 2 та ч. 5 ст. 13 ГПК, ст. 2 КАС, ст. 2, 21, ч. 6 ст. 22 та ч. 2 ст. 23 КПК³⁸.

Звертаючись до судової практики, варто згадати постанову ВС від 25.03.2019 р. у справі № 1806/2-1093/2011, де сформовано таку правову позицію щодо принципу справедливого судового розгляду: «Справедливість судового розгляду повинна знаходити свою реалізацію, у тому числі у здійсненні судом правосуддя без формального підходу до розгляду кожної конкретної справи.

Дотримання принципу справедливості судового розгляду є надзвичайно важливим під час розгляду судових справ,

34 Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : ратифік. Указ. Презид. ВР УРСР від 19.10.1973 р. № 2148-VII (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 20.08.2024).

35 Consultative Council of European Judges. Magna Carta of Judges (Fundamental Principles). Strasbourg, 17 November 2010. CCJE (2010)3 Final. URL: <https://rm.coe.int/16807482c6> (дата звернення: 20.08.2024).

36 Associação Sindical dos Juizes Portugueses v Tribunal de Contas. Case № C-64/16. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 27 February 2018. URL: <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-64/16> (дата звернення: 20.08.2024).

37 Справа «Олександр Волков проти України» (заява № 21722/11) : ріш. ЄСПЛ від 09.04.2013 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_947#Text (дата звернення: 20.08.2024).

38 Про судоустрій URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 20.08.2024) ; Цивільний процесуальний URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 20.08.2024) ; Господарський процесуальний URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 20.08.2024) ; Кодекс адміністративного URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20240719#Text> (дата звернення: 20.08.2024) ; Кримінальний процесуальний URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.08.2024) ; Конституція України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 20.08.2024).

оскільки його реалізація слугує гарантією того, що сторона, незалежно від рівня її фахової підготовки та розуміння певних вимог цивільного судочинства, матиме можливість забезпечити захист своїх інтересів»³⁹.

Доступ до правосуддя й ефективний судовий захист

На переконання авторки, забезпечення доступу до правосуддя невід'ємне від ефективного способу захисту, адже доступ до правосуддя за своєю правовою природою є основоположним правом, яке гарантує будь-якій особі звернення до суду за захистом свого порушеного права. Водночас, якщо таке звернення не забезпечено належним, ефективним судовим захистом, права та свободи особи можуть залишитися без захисту, а право на їх захист не буде реалізовано.

Саме тому вважаємо цілком доречним формулювання норми ст. 47 розд. VI Хартії, у якій закріплено не тільки принцип доступу до правосуддя: «Кожен має право на справедливий і публічний розгляд справи», «кожен повинен мати можливість отримати консультацію, захист», а й ефективний спосіб захисту: «Кожен, чий права і свободи, гарантовані законодавством Союзу, порушено, має право на ефективний засіб правового захисту в суді», а також необхідність надання правової допомоги для забезпечення саме ефективного доступу до правосуддя⁴⁰.

Схожі положення містить ст. 9 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права. Відповідно до ч. 4 «кожному, хто позбавлений волі внаслідок арешту чи тримання під вартою, належить право на розгляд його справи у суді, щоб цей суд міг невідкладно винести постанову щодо законності його затримання і розпорядитися про його звільнення, якщо затримання є незаконним». Отже, у такий спосіб забезпечено не тільки принцип доступу до правосуддя, а й принцип ефективного судового захисту, що полягає, зокрема, у швидкому здійсненні правосуддя та захисті прав особи⁴¹.

Окрім того, ст. 13 Конвенції також закріплює право на ефективний спосіб правового захисту: «Кожен, чий права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб правового захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження»⁴².

Досліджуючи джерела закріплення принципів доступу до правосуддя та ефективного судового захисту, доречно назвати деякі директиви Європейського Парламенту й Ради:

- Директива 2004/38/ЄС про право громадян ЄС та членів їхніх сімей на вільне пересування та проживання на території держав-учасниць обумовлює, зокрема, право на правовий захист у разі відмови у видачі, анулювання або відмови

39 Постанова ВС України від 25.03.2019 р. Справа № 1806/2-1093/2011. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80715944> (дата звернення: 20.08.2024).

40 Хартія основних прав ... URL: http://data.europa.eu/eli/treaty/char_2016/oj (дата звернення: 20.08.2024).

41 Міжнародний пакт ... URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 20.08.2024).

42 Конвенція про захист ... URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 20.08.2024).

у продовженні дозволу на проживання⁴³;

- Директива 2013/32/ЄС про спільні процедури надання та позбавлення міжнародного захисту містить положення про право на ефективний засіб правового захисту в процедурах надання притулку⁴⁴;
- Директива 2013/48/ЄС про право на доступ до адвоката у кримінальних провадженнях та європейських ордерах на арешт передбачає, що держави-учасниці мають забезпечити підозрюваним або обвинуваченим особам у кримінальному провадженні, а також запитуваним особам у провадженнях за європейським ордером на арешт ефективний засіб правового захисту згідно з національним законодавством у разі порушення прав згідно з цією Директивою⁴⁵.

Навіть назви згаданих документів свідчать, що важливим для європейської судової системи є дотримання не лише незалежності судової гілки влади, а й морально-етичної складової, що має забезпечити належну якість співпраці, адже

відсутність взаємоповаги здатна спричинити конфлікт, що, зі свого боку, може призвести до нехтування основоположними принципами законності й дотримання прав і свобод людини і громадянина⁴⁶. Цю позицію поділяє О. Федькович, констатуючи посилення «у сучасних умовах відповідальності держави в питаннях забезпечення доступності правосуддя, незалежності та неупередженості суду, правоохоронних і правозастосовних органів, його ефективності та справедливості», й обґрунтовує пріоритетність їх наближення до системи правосуддя; у підґрунті української правової політики, зазначає науковиця, «повинна лежати ідея цілісного ставлення до системи юстиції як у функціональному, так і в організаційному аспектах, що передбачає наближення одне до одного професій судді, прокурора, слідчого й експерта під час уніфікації критеріїв до відбору кадрів, їх підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації; створення умов для “переливу” кадрів з однієї юридичної професії до іншої за умови єдності кадрової ідеології»⁴⁷.

Визначальним у контексті забезпечення права на доступ до суду й ефектив-

43 On the right of citizens of the Union and their family members to move and reside freely within the territory of the Member States amending Regulation (EEC) No 1612/68 and repealing Directives 64/221/EEC, 68/360/EEC, 72/194/EEC, 73/148/EEC, 75/34/EEC, 75/35/EEC, 90/364/EEC, 90/365/EEC and 93/96/EEC (Text with EEA relevance) : Directive 2004/38/EC of the European Parliament and of the Council of 29 April 2004. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex:32004L0038#d1e409-77-1> (дата звернення: 20.08.2024).

44 On common procedures for granting and withdrawing international protection : Directive 2013/32/EU of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=celex%3A32013L0032#tit_1 (дата звернення: 20.08.2024).

45 On the right of access to a lawyer in criminal proceedings and in European arrest warrant proceedings, and on the right to have a third party informed upon deprivation of liberty and to communicate with third persons and with consular authorities while deprived of liberty : Directive 2013/48/eu of the European Parliament and of the Council of 22 October 2013. № 2013/48/ЄС. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32013L0048#tit_1 (дата звернення: 20.08.2024).

46 Вільгушинський М. Й. Особливості взаємодії судів із правоохоронними органами. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2012. № 4 (13). С. 67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2012_4_16 (дата звернення: 20.08.2024).

47 Федькович О. В. Роль органів юстиції в організації та забезпеченні функціонування системи правосуддя : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2007. 222 с.

ного способу захисту є рішення у справі *Unión de Pequeños Agricultores v Council of the European Union*, за яким «особи мають право на ефективний судовий захист прав, які вони отримують із правового порядку Співтовариства, і право на такий захист є одним із загальних принципів права, що впливає з конституційних традицій, спільних для держав-учасниць. Це право також закріплено у статтях 6 і 13 Європейської конвенції з прав людини»⁴⁸.

Зазначимо, що Конституція України гарантує доступ до правосуддя, зокрема: у ст. 8 — звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина; у ст. 32 — судовий захист щодо спростування недостовірної інформації; у ст. 55 — право на оскарження в суді рішень, дій або бездіяльності органів державної влади й місцевого самоврядування, посадових і службових осіб тощо⁴⁹.

Принцип доступу до правосуддя закріплено у ч. 1 ст. 8 Закону про судоустрій («ніхто не може бути позбавле-

ний права на розгляд його справи в суді, до юрисдикції якого вона віднесена процесуальним законом») ⁵⁰, ст. 4 ЦПК і ГПК, ст. 5 КАС і ст. 21 КПК ⁵¹.

Ефективний судовий захист — мета цивільного, господарського й адміністративного судочинства (ст. 2 ЦПК, ГПК та КАС, п. 4 ч. 1 ст. 34 КПК ⁵²).

Зауважимо, що ВС формує власні правові позиції з урахуванням рішень ЄСПЛ: наприклад, у постанові ВС від 18.10.2018 р. у справі № 910/11965/16 ⁵³ застосовано правову позицію ЄСПЛ — гарантовано «право на звернення до суду або арбітражу з позовом щодо будь-яких його цивільних прав та обов'язків», водночас «“право на суд”, одним з аспектів якого є право на доступ, тобто право подати до суду позов з цивільно-правових питань. Однак це право було білюзорним, якби правова система договірної держави допускала, щоб остаточне судове рішення, яке має обов'язкову силу, не виконувалося на шкоду одній із сторін» ⁵⁴. ЄСПЛ у своєму рішенні дійшов висновку, що проголошення доступу до

48 *Unión de Pequeños Agricultores v Council of the European Union*. Case C-50/00 P : Judgment of the Court of 25 July 2002. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:62000CJ0050> (дата звернення: 20.08.2024).

49 Конституція України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 20.08.2024).

50 Про судоустрій URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 20.08.2024).

51 Цивільний процесуальний URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 20.08.2024) ; Господарський процесуальний URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 20.08.2024) ; Кодекс адміністративного URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20240719#Text> (дата звернення: 20.08.2024) ; Кримінальний процесуальний URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.08.2024).

52 Цивільний процесуальний URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 20.08.2024) ; Господарський процесуальний URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 20.08.2024) ; Кодекс адміністративного URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20240719#Text> (дата звернення: 20.08.2024) ; Кримінальний процесуальний URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.08.2024).

53 Постанова ВС України від 18.10.2018 р. Справа № 910/11965/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77749354> (дата звернення: 20.08.2024).

54 Справа «Ромашов проти України» (заява № 67534/01) : ріш. ЄСПЛ від 27.07.2004 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_227#Text (дата звернення: 23.08.2024).

судового органу та права на судове провадження без забезпечення виконання судового рішення суперечить принципу верховенства права, що є наочним прикладом взаємозв'язку принципів правосуддя, коли недотримання одного із них спричиняє порушення іншого.

Рівність перед законом і недискримінація

Принцип рівності перед законом лаконічно втілено у ст. 20 розд. III Хартії, ст. 7 Загальної декларації прав людини та ч. 1 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права⁵⁵.

Дискримінацію заборонено багатьма положеннями різних нормативно-правових актів, зокрема: ст. 21 розд. III Хартії (за будь-якою ознакою — стать, раса, колір шкіри, етнічне або соціальне походження, генетичні особливості, мова, релігія або переконання (політичні або будь-які інші), належність до національної меншини, майновий стан, народження, інвалідність, вік або

сексуальна орієнтація); ст. 18 (за національністю) і 19 (за статтю, расовим або етнічним походженням, релігією або переконаннями, інвалідністю, віком або сексуальною орієнтацією) Договору про ЄС; ст. 14 Конвенції (за статтю, расою, кольором шкіри, мовою, релігією, політичними або іншими переконаннями, національним або соціальним походженням, належністю до національних меншин, майновим станом, народженням або за іншою ознакою)⁵⁶.

Доречно також згадати низку Директив Ради ЄС та Європарламенту, які безпосередньо стосуються принципу недискримінації (рівного ставлення): 1) незалежно від расового або етнічного походження⁵⁷; 2) у сфері зайнятості та професійної діяльності⁵⁸; щодо чоловіків і жінок — у доступі до товарів і послуг та їх постачанні⁵⁹ й у питаннях зайнятості та професійної діяльності⁶⁰.

З-поміж резолюцій і рекомендацій Європарламенту та Ради слід виокремити Резолюцію Європарламенту від

55 Хартія основних прав ... URL: http://data.europa.eu/eli/treaty/char_2016/oj (дата звернення: 20.08.2024) ; Загальна декларація ... URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 23.08.2024) ; Міжнародний пакт ... URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 23.08.2024).

56 Хартія основних прав ... URL: http://data.europa.eu/eli/treaty/char_2016/oj (дата звернення: 20.08.2024) ; Консолідована редакція ... URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12016E/TXT> (дата звернення: 20.08.2024) ; Конвенція про захист ... URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 20.08.2024).

57 Implementing the principle of equal treatment between persons irrespective of racial or ethnic origin : Council Directive 2000/43/EC of 29 June 2000. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32000L0043> (дата звернення: 23.08.2024).

58 Establishing a general framework for equal treatment in employment and occupation : Council Directive 2000/78/EC of 27 November 2000. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32000L0078> (дата звернення: 23.08.2024).

59 Implementing the principle of equal treatment between men and women in the access to and supply of goods and services : Council Directive 2004/113/EC of 13 December 2004. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32004L0113> (дата звернення: 23.08.2024).

60 On the implementation of the principle of equal opportunities and equal treatment of men and women in matters of employment and occupation (recast) : Directive 2006/54/EC of the European Parliament and of the Council of 5 July 2006. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32006L0054> (дата звернення: 23.08.2024).

29.05.1990 р. (90/С 157/01) про боротьбу з расизмом і ксенофобією⁶¹.

У судовій практиці з питань рівності й заборони дискримінації доречно виокремити рішення за справою *P v S and Cornwall County Council. Equal treatment for men and women — Dismissal of a transsexual*, де зазначено, що «застосування принципу рівного ставлення до умов праці, включно з умовами звільнення, означає, що чоловікам і жінкам гарантовано однакові умови без дискримінації за ознакою статі»⁶².

Принцип рівності у правах і перед законом містять ст. 21, 24 та 52 Конституції України⁶³. Окрім того, рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом закріплено як основну засаду судочинства в п. 1 ч. 1 ст. 129 Конституції України, п. 2 ч. 3 ст. 2 та ст. 6 ЦПК, п. 2 ч. 3 ст. 2 та ст. 7 ГПК, п. 2 ч. 3 ст. 2 та ч. 1 ст. 8 КАС, п. 3 ч. 1 ст. 7 КПК⁶⁴.

Закон про судоустрій містить кілька посилань на принцип рівності перед законом і недопущення дискримінації, а саме: ч. 2 ст. 7 закріплює право іноземців, осіб без громадянства й іноземних юридичних осіб на судовий захист на рівні із громадянами та юридичними особами України; ст. 9 — рівність учасників судового процесу перед законом і судом як засаду правосуддя в Україні, одночасно забороняючи дискримінацію за будь-якими ознаками й покладаючи на суд обов'язок створення таких умов, за яких учасникам судового процесу гарантовано рівність⁶⁵. Принцип недопущення дискримінації обумовлено також чинними кодексами: ст. 6 ЦПК, ст. 7 ГПК, ч. 2 ст. 8 КАС, ст. 10 КПК⁶⁶. Варто зауважити, що в чинному законодавстві також приділено увагу забезпеченню рівності прав громадян у судовому процесі за мовною ознакою: ч. 2 ст. 12

61 Resolution of the Council and the Representatives of the Governments of the Member States, Meeting Within the Council of 29 May 1990 on the fight against racism and xenophobia (90/C 157/01). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:41990X0627&from=PT> (дата звернення: 23.08.2024).

62 *P v S and Cornwall County Council. Equal treatment for men and women — Dismissal of a transsexual*. Case C-13/94 : Judgment of the Court of 30 April 1996. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:61994CJ0013> (дата звернення: 23.08.2024).

63 Конституція України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 20.08.2024).

64 Там само ; Цивільний процесуальний URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 20.08.2024) ; Господарський процесуальний URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 20.08.2024) ; Кодекс адміністративного URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20240719#Text> (дата звернення: 20.08.2024) ; Кримінальний процесуальний URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.08.2024).

65 Про судоустрій URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 20.08.2024).

66 Цивільний процесуальний URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 20.08.2024) ; Господарський процесуальний URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 20.08.2024) ; Кодекс адміністративного URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20240719#Text> (дата звернення: 20.08.2024) ; Кримінальний процесуальний URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.08.2024).

Закону про судоустрій, ч. 2 ст. 9 ЦПК, ч. 2 ст. 10 ГПК, ч. 2 ст. 15 КАС, ст. 29 КПК⁶⁷.

Щодо дотримання принципів рівності перед законом і недискримінації в актуальній судовій практиці звернімо увагу на постанову ВС від 04.07.2019 р. у справі № 905/1861/16, у якій ідеться про те, що будь-яке рішення господарського суду слід ухвалювати з дотриманням принципу рівності всіх учасників процесу перед законом і судом (за ст. 129 Конституції України⁶⁸), що означає «рівність суб'єктивних процесуальних прав усіх учасників судового процесу незалежно від їх особистих якостей (правового статусу, майнового стану), визначення процесуального становища учасників судочинства тільки процесуальним законодавством і ніяким іншим, визначення процесуального порядку розгляду справ певною процесуальною формою. В матеріальному аспекті принцип рівності повинен розумітися так, що до всіх учасників процесу матеріальний закон має застосовуватися однаково (право є застосуванням рівного масштабу до різних осіб)»⁶⁹.

Прозорість судового процесу

У контексті принципу прозорості судового процесу в Конвенції визначальною є ч. 1 ст. 6 («кожен має право на

справедливий і публічний розгляд [Виділено нами.— Авт.] його справи»), де також закріплено вимогу публічного проголошення судового рішення з одночасним переліком підстав, коли «преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або — тією мірою, що визнана судом суворо необхідною,— коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя»⁷⁰.

Схожу норму містить ч. 1 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права («кожен має право при розгляді будь-якого кримінального обвинувачення, пред'явленого йому, або при визначенні його права та обов'язків у будь-якому цивільному процесі на справедливий і публічний розгляд справи <...>. <...> будь-яка судова постановка в кримінальній або цивільній справі повинна бути публічною, за винятком тих випадків, коли інтереси неповнолітніх вимагають іншого чи коли справа стосується матримоніальних спорів або опіки над дітьми»), а також винятки із цих правил⁷¹. Вимогу прилюдного розгляду

67 Про судоустрій URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 20.08.2024) ; Цивільний процесуальний URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 20.08.2024) ; Господарський процесуальний URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 20.08.2024) ; Кодекс адміністративного URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20240719#Text> (дата звернення: 20.08.2024) ; Кримінальний процесуальний URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.08.2024).

68 Конституція України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA%96%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 20.08.2024)

69 Постанова ВС України від 04.07.2019 р. Справа № 905/1861/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82829384> (дата звернення: 23.08.2024).

70 Конвенція про захист URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 23.08.2024).

71 Міжнародний пакт URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 23.08.2024).

судової справи передбачено також ст. 10 Загальної декларації прав людини⁷².

У Хартії прямо не обумовлено принципу прозорості судового процесу, однак у ст. 42 йдеться про право доступу до документів: «Будь-який громадянин Союзу, а також будь-яка фізична або юридична особа, яка проживає або має свій зареєстрований офіс у державі-учасниці, має право доступу до документів установ, органів, офісів і агентств Союзу, незалежно від їх носія»⁷³. Оскільки суд також є установою ЄС, то цей принцип стосується і системи правосуддя.

Варто також звернути увагу на ст. 15 Договору про ЄС, у якій закріплено вимогу до установ, органів, офісів та агенцій ЄС «проводити свою роботу якомога відкритіше» і надавати доступ до документів установ, органів, офісів та агенцій ЄС незалежно від їх носія; до того ж кожна інституція, орган, офіс або агенція має забезпечити прозорість своїх процедур і розробити конкретні процедури щодо доступу до своїх документів відповідно до правил, згаданих у ч. 2 ст. 15⁷⁴.

Важливою у цьому аспекті є справа *K. H. and others v. Slovakia*, у якій підкреслено важливість доступу до документів для забезпечення справедливого судового розгляду. Так, заявники стверджували, що проста можливість ознайомитися з файлами та зробити рукописні витяги з них не забезпечила їм ефективного доступу до відповідних документів щодо їхнього здоров'я. Суд зазначив, що «оригінали протоколів містили інформацію, яку заявники вважали важливою з погляду їх

моральної та фізичної цілісності. Зокрема, заявники побоювалися, що вони зазнали втручання, яке вплинуло на їхній репродуктивний статус. Записи міститимуть не лише інформацію про будь-яке таке втручання, а й те, чи дали заявники згоду на нього та за яких обставин. Надрукована або рукописна розшифровка записів не могла вірогідно відобразити особливості оригіналу записів, на яких, у деяких випадках, стояли підписи заявників. Завдяки фотокопіям записів заявники зможуть не лише створити основу для цивільного позову, а й продемонструвати своїм сім'ям і громадам, де це доречно, що їхнє безпліддя не було результатом будь-яких навмисних дій з їхнього боку», дійшов висновку, що «право на доступ до суду є невід'ємним аспектом гарантій, закріплених у статті 6. Воно забезпечує кожному право на звернення до суду з позовом щодо його цивільних прав та обов'язків. Якщо доступ особи обмежений або в силу закону, або фактично, Суд перевірить, чи накладене обмеження порушило суть права і, зокрема, чи переслідувало воно законну мету та чи було розумне співвідношення пропорційності між використаними засобами й метою, якої потрібно досягти», і прийняв аргумент заявників про те, що вони перебували у стані невизначеності щодо свого здоров'я та репродуктивного статусу після лікування у двох лікарнях і що отримання відповідних доказів, зокрема у формі фотокопій, було важливим для оцінювання позиції в їхніх справах із погляду ефективного звернення до суду щодо будь-яких недоліків у їхньому лікуванні⁷⁵.

72 Загальна декларація URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 23.08.2024).

73 Хартія основних прав URL: http://data.europa.eu/eli/treaty/char_2016/oj (дата звернення: 20.08.2024).

74 Консолідована редакція URL: http://data.europa.eu/eli/treaty/tfeu_2016/oj (дата звернення: 23.08.2024).

75 *K. H. and others v. Slovakia*. Case 32881/04 : Judgment of European Court of Human Rights 28.04.2009. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-92418> (дата звернення: 23.08.2024).

У чинному українському законодавстві багато уваги приділено забезпеченню принципу публічності правосуддя: ст. 11 Закону про судоустрій гарантує гласність і відкритість судового процесу («судові рішення, судові засідання та інформація щодо справ, які розглядаються судом, є відкритими, крім випадків, установлених законом»⁷⁶) і містить посилання на Єдиний державний вебпортал електронних послуг (зокрема, мобільний застосунок «Дія») як додатковий спосіб інформування сторін про рух справи в суді, що є нововведенням у сучасному законодавстві й відповідає стрімкій цифровізації суспільства. Окрім того, забезпеченню публічності судового процесу сприяє невідкладне оприлюднення на офіційному вебпорталі судової влади України інформації про суд, який розглядає справу, сторони спору, предмет позову та рух справи в суді, відкритий розгляд справи у суді (за винятком закритих судових засідань), дозвіл на фіксування судового засідання технічними засобами та ін.

Гласність і відкритість судового процесу та його повне фіксування технічними засобами закріплено як одну з основних засад (принципів) судочинства

в п. 3 ч. 3 ст. 2 ЦПК, ГПК і КАС, п. 20 ч. 1 ст. 7 КПК⁷⁷. Окрім того, про гласність судового розгляду та відкритість інформації щодо справи йдеться у ст. 7 і 8 ЦПК, ст. 8 і 9 ГПК, ст. 10 і 11 КАС, ст. 27 КПК⁷⁸.

Українські суди апеляційної та касаційної інстанцій неодноразово звертали увагу на необхідність під час розгляду справи дотримувати принципу гласності й відкритості судового процесу. Так, у постанові ВС від 22.02.2018 р. у справі № 357/12308/15-к⁷⁹ суд зауважив, що норми чинного законодавства щодо гласності та фіксування судового процесу технічними засобами є основними засадами судочинства, тож недотримання цих положень є істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону і, відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 438 КПК⁸⁰, підставами для скасування або зміни судових рішень у разі розгляду справи в суді касаційної інстанції.

Субсидіарність

Викладений у ч. 3 ст. 5 Договору про ЄС принцип субсидіарності стосується діяльності ЄС загалом: «У сферах, що не належать до його виключної компетенції, Союз діє лише якщо та у такому обсязі, в якому держави-члени не можуть належ-

76 Про судоустрій URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 20.08.2024).

77 Цивільний процесуальний URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 20.08.2024) ; Господарський процесуальний URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 20.08.2024) ; Кодекс адміністративного URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20240719#Text> (дата звернення: 20.08.2024) ; Кримінальний процесуальний URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.08.2024).

78 Цивільний процесуальний URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 20.08.2024) ; Господарський процесуальний URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 20.08.2024) ; Кодекс адміністративного URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20240719#Text> (дата звернення: 20.08.2024) ; Кримінальний процесуальний URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.08.2024).

79 Постанова ВС України від 22.02.2018 р. Справа № 357/12308/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72460326> (дата звернення: 20.08.2024).

80 Кримінальний процесуальний URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.08.2024).

ним чином досягти цілей запропонованого заходу на центральному, регіональному або місцевому рівнях, а натомість це краще здійснити на рівні Союзу з огляду на масштаби або результати запропонованих заходів.

Установи Союзу застосовують принцип субсидіарності, як встановлено Протоколом про застосування принципів субсидіарності та пропорційності. Національні парламенти забезпечують дотримання принципу субсидіарності згідно з процедурою, визначеною в цьому Протоколі»⁸¹. У цій статті на кожну установу також покладено обов'язок застосовувати принцип пропорційності згідно з Протоколом про застосування принципів субсидіарності та пропорційності⁸².

Принцип субсидіарності чітко простежуємо в контексті юрисдикції ЄСПЛ: так, відповідно до ч. 1 ст. 35 Конвенції, «суд може брати справу до розгляду лише після того, як було вичерпано всі національні засоби правового захисту, згідно із загальновизнаними принципами міжнародного права, і впродовж чотирьох місяців від дати постановлення остаточного рішення на національному рівні»⁸³.

Висновки

Підбиваючи підсумки, зауважимо, що принципи правосуддя в загальному розумінні є ґрунтовними правовими вимогами, які мають як об'єктивну, так і суб'єктивну природу, адже їх створено відповідно до об'єктивної реальності в результаті мисленнєвого процесу індивіда або групи індивідів. Принципи формують форму та зміст правосуддя

як на національному, так і на міжнародному рівні, тому ми вважаємо надважливим, щоби їх система забезпечувала дотримання прав і законних інтересів сторін під час здійснення судочинства, а також ухвалення законного, справедливого й обґрунтованого рішення у справі.

Проведене дослідження свідчить, що принципи здійснення правосуддя як частину принципів права ЄС закріплено в різних джерелах і вони утворюють єдину систему. Аналіз підтверджує факт тісного взаємозв'язку між принципами правосуддя, коли жоден із них не існує ізольовано, а норми статей часто закріплюють кілька принципів одночасно, підтверджуючи цей нерозривний зв'язок. Окрім того, прецедентне право ЄС також підтверджує кореляцію принципів правосуддя, де недотримання одного з них може мати наслідком недотримання решти. Варто зауважити, що попри таку взаємопов'язаність принципів правосуддя всередині системи, кожен із них виконує своє призначення, забезпечуючи досягнення мети й завдань, які постають перед судочинством загалом.

За результатами аналізування чинного українського законодавства на відповідність принципам правосуддя ЄС, які стали предметом цього дослідження, доведено докладне їх відображення в Основному Законі України — Конституції та Законі про судоустрій, який обумовлює організацію судової влади та здійснення правосуддя в Україні. Національні процесуальні кодекси також містять загальну уніфіковану систему основних засад (принципів) правосуддя,

81 Консолідована версія Договору URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/994_b06 (дата звернення: 20.08.2024).

82 Там само.

83 Конвенція про захист URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 20.08.2024).

які більш докладно розкрито в окремих статтях. Сучасна судова практика України містить докладні правові позиції із забезпечення дотримання основних засад здійснення судочинства в контексті як національного законодавства, так і з урахуванням практики ЄС та ЄСПЛ, що своєю чергою забезпечує здійснення правосуддя в нашій державі на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів з метою забезпечити право кожного на справедливий суд.

Тільки завдяки належному дотриманню всіх принципів правосуддя під час судового процесу можна досягти мети із дотримання прав і законних інтересів сторін під час здійснення судочинства, а також ухвалення законного, справедливого й обґрунтованого рішення у справі. Водночас порушення будь-якого принципу, зважаючи на тісний взаємозв'язок усередині самої системи, може призвести до порушення решти. У будь-якому разі недотримання хоча б одного з принципів судочинства може поставити під сумнів законність усього провадження і спричинити визнання рішення таким, що не відповідає вимогам закону з подальшим його скасуванням.

Маємо зауважити, що тематика засад здійснення правосуддя не втрачає своєї актуальності, зважаючи на стрімкі зміни в системі судочинства, які відображають нагальні потреби сучасного суспільства. Отже, подальше дослідження засад здійснення правосуддя в ЄС, поєднане з відповідним їх запровадженням у національне законодавство, сприятиме прискоренню процесу інтеграції України в європейське співтовариство та підсиленню зв'язку між обома судовими системами для захисту спільних соціальних цінностей і досягнення мети їхньої діяльності.

Legal Principles of Justice Administration: Implementing the European Union's Experience into Ukrainian Legislation

Daria Barbash

The research paper's purpose is to analyze the legal framework for administering justice in the European Union from the standpoint of justice principles enshrined in various legal regulations (and their actual implementation as reflected in the case law of the Court of Justice of the European Union and the European Court of Human Rights) as a component of general law principles, and to compare them with the corresponding provisions of current Ukrainian legislation. To fulfill the goal, a systematic approach was chosen from general scientific and special scientific methods; the ones most widely applied are: historical-legal, formal-legal, systemic-structural, and comparative-legal. The paper presents a systematic analysis of the current legislation and case-law of the European Union and Ukraine, signaling out the principles of justice administration and the current legal positions of the courts on their application and protection. The author pinpoints that there is a high correlation between individual principles of justice within their system and suggests that the principles of justice should be viewed comprehensively, according to the most related groups. From the researcher's perspective, the current Ukrainian legislation contains a unified system of basic principles of justice, which meets the European standards, and the national judicial practice of ensuring their observance is developed with due consideration of European case law.

Keywords: principles of justice; principles of law; European Union; trial; case law; sources of European law.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі в розробленні дослідження, добиранні й аналізуван-

ні даних, рішення про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Авторка зробила свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Авторка заявляє, що у неї відсутній конфлікт інтересів.

References

- Baraniak, V. M. (2015). Normatyvno-pravove rehuliuвання, orhanizatsiia i taktyka vzaiemodii slidchoho z ekspertom [Normatively-Legal Adjusting, Organization and Tactics of Co-operation of Investigator with an Expert]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika»*. Seriia: Yurydychni nauky. № 813. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2015_813_34 [in Ukrainian].
- Bryntsev, V. D. (2010). *Standarty pravovoi derzhavy: vtillennia u natsionalnu model orhanizatsiinoho zabezpechennia sudovoi vlady* [Standards for the Rule of Law: Implementation of the National Model Into Organizational Support for the Judiciary] : monohrafiia. Kharkiv. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/MONOGRAFII_2011/Brincev_2010.pdf [in Ukrainian].
- Fedkovych, O. V. (2007). *Rol orhaniv yustytzii v orhanizatsii ta zabezpechenni funktsionuvannia systemy pravosuddia* [The Role of Justice Authorities in Organizing and Ensuring the Functioning of the Justice System] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv [in Ukrainian].
- Gutiérrez-Fons, J. A., Lenaerts, K. (2010). The constitutional allocation of powers and general principles of EU law. *Common Market Law Review*. Vol. 47. Is. 6. DOI: 10.54648/cola2010069.
- Kolodii, A. M. (2012). Pryntsy py prava: heneza, poniattia, klasyfikatsiia ta realizatsiia [Law Principles: Genesis, Concept, Classification and Implementation]. *Almanakh prava*. Vyp. 3. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/63807> [in Ukrainian].
- Komarov, V. V., Bihun, V. A., Barankova, V. V. ta in. (2011). *Kurs tsyvilnoho protsesu* [Course in Civil Procedure] / za red. V. V. Komarova. Kharkiv. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi44/0033905.pdf> [in Ukrainian].
- Nazarov, I. V. (2011). *Sudovi systemy krain Yevropeiskoho Soiuzu ta Ukrainy: henezys ta porivniannia* [Judicial Systems of the European Union and Ukraine: Genesis and Comparison] : monohrafiia. Kharkiv [in Ukrainian].
- Opryshko, V. F., Omelchenko, A. V., Fastovets, A. F. (2002). *Pravo Yevropeiskoho Soiuzu. Zahalna chastyna* [European Union Law. General Part]. Kyiv [in Ukrainian].
- Pech, L. (2022). The Rule of Law as a Well-Established and Well-Defined Principle of EU Law. *Hague Journal on the Rule of Law*. Vol. 14. DOI: 10.1007/s40803-022-00176-8.
- Salenko, O. V. (2014). Mizhnarodni standarty u sferi sudoustroiu ta statusu suddiv, yikh zmist i klasyfikatsiia [International Standards in the Judiciary and the Status of Judges, Their Content and Classification]. *Natsionalnyy yuridicheskij zhurnal: teoriya i praktika*. № 3. URL: <http://surl.li/vfdwtm> [in Ukrainian].
- Snigerov, O. P., Filipenko, N. Ie. (2020). Some Issues of Work Interaction and Coordination of Forensic Institutions of Ukraine with Other Entities While Implementation of Preventive Activities. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Is. 21. DOI: 10.32353/khrife.1.2020.13.
- Tridimas, T. (2014). Fundamental Rights, General Principles of EU Law, and the Charter. *Cambridge Yearbook of European Legal Studies*. Vol. 16. DOI: 10.1017/S1528887000002676.
- Vilhushynskiy, M. Y. (2012). Osoblyvosti vzaiemodii sudiv iz pravookhoronnymy orhanamy [Features of Interaction of Courts and Law Enforcement Agencies]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 4 (13). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2012_4_16 [in Ukrainian].

Барбаш, Д. (2024). Правові засади здійснення правосуддя: імплементація в українське законодавство досвіду Європейського Союзу. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 4 (37). С. 139–157. DOI: 10.32353/khrife.4.2024.09.